

Älvsborgarnas fanor under fem sekel

Uppsats av Leif Törnquist

Innehåll

Inledning

Med ett gult kors mitt på fänikan

Europeiska förebilder

Landskapsvapnets vapenbild och färger

De karolinska fanorna modell 1686

Måttfull rokoko

Det nationella och provinsiella växlar

Fanband och segernamn

Framtiden

Noter

Förkortningar

Tryckta källor och bearbetningar

Tillägg

*För att återgå till normalläge,
tryck ned Esc-tangenten.*

ÄLVSBORGARNAS FANOR UNDER FEM SEKLER

Inledning

Fälttecknet – fanan – var långt fram i tiden inte bara en symbol utan i minst lika hög grad ett för striden nödvändigt signalmedel.¹ Det larm som uppstod och de dammoln som virvlade runt när gamla tiders härar stötte samman, gjorde det lika svårt för en befälhavare som i dagens stridssituation, att göra sin röst hörd. Det räckte inte heller med trummor, horn, trumpeter och andra akustiska signalmedel. Fälttecknet var samlingspunkten och med detta gavs tecken till anfall och andra rörelser på stridsfältet. Dess symbolvärde var stort. Förlusten av ett fälttecken innebar i praktiken ofta att truppen blev stridsoduglig.

Fälttecken har säkerligen under lång tid förts av stridsmän från Sjuhäradsbygden men först under senare delen av 1500-talet föreligger närmare uppgifter om dessa. När det gäller tiden fram till 1620-talet är det inte alltid som truppens rekryteringsområde stämmer med det som senare skulle bli Älvsborgs regementes område. Som urvalskriterium har därför använts hela eller delar av Sjuhäradsbygden.

Med ett gult kors mitt på fänikan

Under de första vasakungarna förde fotfolket från Västergötland, i likhet med övriga hären, stora dukar kallade fänikor. Samma ord, fänika, var dessutom benämningen på den truppstyrka på ca 500 man som förde fälttecknet, vilket i någon mån är ägnat att skapa en viss förvirring i studiet av vasatidens militära förhållanden.

Fälttecknet fänika var sytt av smalvådiga sidentyger i varierande färger. Eftersom knektarnas huvudbeväpning utgjordes av den ca 4 meter långa piken måste fälttecknet vara stort för att synas.

Tyget var därför tunt och lätt för att fänikedukarna inte skulle bli för tunga. När duken var utvecklad skulle den dessutom hållas ”flygande” dvs. svängas så att den fladdrade. Fänikans stång var inte lång som våra dagars fanstång utan slutade halvannan decimeter under duken. Uppgiften som fänrik – fänikans förare – krävde därför både armstyrka och teknisk skicklighet.

Utformningen av fänikan följde gängse internationellt mönster. Fänikans våder i olika färger var således inpassade i ett geometriskt mönster. Genom målning eller infällning i duken av olidfärgat tyg, ett förfarande som med lån från snickarkonsten brukar kallas intarsia, förekom även särskild ornering, t ex konungens namnchiffer. Detta gäller åtminstone från tiden omkring sekelskiftet 1600.

Redan under Gustav Vasas tid försågs fänikedukarna i bland med stora kors i varierande färger. Från Erik XIV:s tid och 1500-talet ut användes genomgående ett gult kors som särskilt svenskt kännetecken. Som kristen symbol är korset genom tiderna ett vanligt förekommande motiv i fälttecknen. Det gula korset insattes i det svenska riksvapnet av Karl Knutsson (Bonde) som i tre omgångar var svensk kung mellan åren 1448 och 1470. Möjligen hämtades förebilden från Dannebrogens vita kors, i bild belagt redan under 1300-talet.³

Truppen, fänikan, var vanligen ett helt självständigt förband rekryterad och organiserad landskapsvis, stundom med flera fänikor från samma landsdel. Under den i antikens krigskonst skolade Erik XIV:s regering gjordes ett kortvarigt försök att fast organisera fänikorna i högre förband. Med den klassiska romerska legionen som förebild fördelades fänikorna på fyra storregementen, vardera formellt om 12 fänikor.⁴

Inom regementet reglerades fälttecknens, fänikornas, utformning och sammansättning efter ett bestämt mönster. Vid första, andra och fjärde regementet var respektive fänika sydd i två färger. Färgsättningen var gemensam för fänikor med samma ordningsnummer oberoende av regemente. Sålunda var alla förstafänikor gröna och vita, andrafänikor gula och röda, tredje blå och vita och så vidare.

Inom regementet var fänikorna enhetligt ordnade. Första eller Konungens eget regemente förde vågrät randiga fänikor ([jfr bild 1](#)). Vid andra regementet var dukarna kvadrerade medan fjärde regementets fänikor var sydda i rutor. Tredje regementet skiljde sig helt från de övriga genom att föra enfärgade dukar. Gemensamt för samtliga fänikedukar var det gula korset, sannolikt anbringat så att det sträckte sig över hela duken.

De hittills äldsta uppgifterna om fänikor med anknytning till sedermera Älvsborgs län daterar sig till början av Erik XIV:s regering. 1563 erhöll hövitsmannen Lasse Rud sindel, ett tunt lätt sidentyg, till en ny fänika. Följande imponerande kvantitet tyg lämnades ut: 40 alnar brandgult, 40 alnar fiolebrunt, 40 alnar vitt och 20 alnar gult, sammanlagt 140 alnar dvs. drygt 83 meter.⁵ Det gula tyget var avsett för korset i fänikan. Hur de övriga färgerna fördelat sig är inte känt. Mot slutet av Erik XIV:s regering fanns två fänikor organiserade i södra delarna av Västergötland, Anders Åkessons och Sven Erikssons. Båda tillhörde det tredje s.k. Hakeskytteregementet och förde således enfärgade

fänikedukar. Regementets tredje fänika, Åkessons, var av "fiolebrunt" tyg och den sjätte, Erikssons, gul.⁶

Därefter dröjer det till 1590 innan fänikor från motsvarande område på nytt framträder i räkenskaperna över utlämnat tyg till fälttecken. Då erhöll Anders Åkessons respektive Nikolaus von Wittenbergs fänikor tyg till vardera en ny fänikeduk. Inget finns angivet om färger. Åkessons fänika var prydd med ett kors som ovanligt nog angavs vara gjort av hårduk medan resten av fänikan var av sindel. Troligen var korset som tidigare gult. För Wittenbergs fänika anges endast att 170 alnar sindel erfordrades, dvs. något över 100 meter. Därtill utlämnades 2 lod, knappt 30 gram, silke till att sy duken.⁷ Ännu mot sekelskiftet 1600 var fänikedukarna således omkring 4 x 4 meter vilket kan jämföras med våra dagars fanor som mäter 140 x 160 centimeter.

Europeiska förebilder

Med Gustav II Adolfs omorganisation av den svenska hären och en ökad betydelse för eldvapnet på pikens bekostnad ersattes de stora fänikedukarna efter hand med mindre dukar av i stort motsvarande storlek som i dag. Från samma tid är benämningen också fana för fotfolkets och standar för rytteriets fälttecken. En för tiden ny trupp, dragoner, som ursprungligen var beridet infanteri, förde särskilt utformade fälttecken, dragonfanor. Dessa var större än standaren samt tvekluvna. De anknöt därigenom till utformningen av det medeltida rytteriets fälttecken.

Inom de efter nederländsk förebild organiserade regementena, som var betydligt personalsvagare än Erik XIV:s storregementen, hade varje underavdelning, kallad kompani, sin egen fana. Mycket snart kom fanan vid regementschefens eget kompani, livkompaniet, att skilja sig från de övriga genom praktfullare utstyrsel. Livfanan, som den kallades, gjordes mot mitten av 1500-talet genomgående av vitt tyg. Möjligen kan man därvid spåra en fransk påverkan. De franska livfanorna var vita, eftersom detta var de franska kungarnas färg.

Med mindre fändukar kunde man använda kraftigare sidentyg och målad dekor. Riksvapnet, kungligt namnchiffer samt riksregalierna i olika sammansättningar, brukades ofta som motiv liksom allegoriska framställningar hämtade ur samtida emblem böcker.⁸ Utformningen var internationell. Parterna i trettioåriga kriget förde således fanor och standar, som kunde vara till förväxling lika.

Tidens räkenskaper är magra på upplysningar om tygfärger och hur fälttecknen var utformade. När Älvsborgs regemente under Nils Ribbing 1627 erhöll åtta nya fanor meddelas endast att till var fana åtgick 5 1/4 alnar taft samt ett lod sysilke, allt till en kostnad av 16 daler per styck. 1649 erhöll regementet, nu under Kristoffer Ekeblad, fyra nya fanor men åter meddelas endast att till varje fana behöves 7 alnar "couleur" dvs. färgat taft samt 1/2 lod sysilke.

Priset var denna gång 21 daler.⁹ En orsak till att räkenskaperna blev så knapphändiga är bl. a. att det vanligen ankom på vederbörande regementschef att för egna medel bekosta eventuell ornering på fandukarna. Inte sällan tycks det dessutom ha hänt att hela fananskaffningen fick betalas av regementet. Det förekom till och med så drastiska åtgärder som att tillgripa troféer, dvs. från fienden erövrade fälttecken.

Även under Karl X Gustavs tid dominerade den allmäneuropeiska motivkretsen med regala och allegoriska bilder. Från samma period daterar sig emellertid den första mer påtagliga uppgiften om utformningen av älvsborgarnas fanor. 1654 utrustades så gott som hela den svenska armén med nya fälttecken. Även denna gång bestod kronan enbart tyget medan "Hwad arbetet och Måhlingen wedkommer måste fuller H. öfwersten tillse att disponera officerarna dem sielwe att måhla och förfärdiga låta".¹⁰ För Älvsborgs regemente finns brev mellan regementschefen Kristoffer Ekeblad och hans överstelöjtnant (och svärson) Bengt Lilliehöök bevarade där bl. a. frågan om fanorna behandlas.¹¹

Redan hösten 1653 bad Lilliehöök sin svärfar att skriva till den centrala utrustningsmyndigheten, Krigskollegium i Stockholm, och begära nya fanor till regementet som i varje fall till del saknade sådana. Vid den stora anskaffningen ett år senare tilldelades regementet åtta fanor eller snarare tyg till åtta dukar som dessutom måste hämtas i Stockholm. Livfanan torde ha varit vit.¹² För övriga fanor anvisades 48 alnar gult och "livfärgat" taft, hälften av vardera. Med "livfärgat" avsågs troligen en rödbrun färg. Hur färgerna slutligen fördelades finns dessvärre inte noterat i korrespondensen. Även det definitiva valet av ornering är något osäkert. Livfanan har emellertid uppenbarligen fört riksvapnet och Lilliehööks, överstelöjtnantens, kompani Västergötlands vapen. För övriga fanor fanns förslag om riksregalierna, ett ofta använt motiv. Senare anges emellertid att de haft "åtskillige figurer och rynn" vilket mera tyder på allegoriska motiv och deviser av olika slag. I februari 1655 var fanorna klara (jfr bild 2).

Inga av 1655 års fanor finns längre bevarade. Möjligen var det resterna av dessa dukar som regementschefen hänsyftade på när han 1668 hos Krigskollegium anhöll om nya fanor emedan de gamla var så "afsletne at det ringesta icke mera af dem (är) igen ähn blotta fahne Staken". Inga fanor beviljades emellertid och lika illa gick det två år senare.¹³

Landskapsvapnets vapenbild och färger

Uppgiften om att en av 1655 års fanor fört landskapsvapnet är särskilt intressant. Den kan ses som ett förebud att tiden nu var inne för en avgörande och bestående ny utformning av de svenska fälttecknen.

Landskapsvapnen utformades och sammanställdes troligen genom Erik XIV:s försorg till Gustav Vasas begravning 1560.¹⁴ Likväl kom det att dröja drygt hundra år innan de systematiskt började användas som motiv i arméns fanor och standar. Detta sätt att utnyttja den regionala heraldiken tillämpades redan tidigare av flera stater, bl a Danmark.

”Lijf Fahnan hwijth med fulla Giötheborgswapn, 7. swart och guhlt i strijmor, med een Dehl af Giötheborgz wapn”. Sålunda fastslogs 1673 utformningen av Älvsborgs regementets första s.k. landskapsfanor. Modellen stadfästes två år senare i en särskild förordning.¹⁵

1674 kommenderades regementet till tjänst i Bremen. I samband därmed skall nya fanor ha utlämnats.¹⁶ Om deras utseende är intet känt. Året därpå, våren 1675, tillverkades en svit om åtta fanor, en vit och sju av omväxlande svarta och gula våder, eller i ”strimor” som även dekoratören, målarmästaren Baltzar Friedrich i Stockholm, uttryckte det. Samtliga fanor, således även livfanan, var prydd med ”förgyllt lejon”. Detta borde enligt bestämmelserna tolkas som hela Göteborgs vapen. Möjligen har detta i praktiken endast gällt livfanan. Kompanifanorna kan ha burit enbart vapenbilden utan omgivande sköld.

Fanornas stil var till ytterlighet stram och ren, sannolikt alltför slät även för den för enkelhet lagde Karl XI.¹⁷ På flertalet samtida fanor utökades dekoren med lagerkrans runt vapenbilden och brinnande fyrkolor i hörnen. Så skedde under sommaren 1575 även med älvsborgsfanorna. Arbetet ombesörjdes också vid detta tillfälle av mästare Baltzar.¹⁸

1673 och 1675 års bestämmelser markerade inledningen till en försöksperiod som bl.a. innefattade praktisk prövning på stridsfältet. Efter kriget 1675-1679 bestämde Karl XI att livfanorna skulle föra riksvapnet i stället för landskapets vapen – eller vapenbild.

För att särskilja de olika regementenas livfanor skulle landskapsvapnet placeras i övre inre hörnet vid stängen. Kompanifanorna vid regementet ändrades däremot inte. Älvsborgarnas nästa fanuppsättning utfördes 1683. Också denna gång svarade Baltzar Friedrich för den målade orneringen. ”1 lijffana af hvitt dubbelt tafft med rikzens vapen å båda sidor och landskapz vapnet i et hörn, 7 st. ordinarie fanor med 3 guhla och 3 svarta strimor och landskapz vapnet” vilket senare omgavs av en lagerkrans eller olivkrans som mästare Baltzar kallar den. Räkningen nämner inget om fyrkolor men sannolikt har fanorna haft även denna utsmyckning. Det förekom att målaren glömde en sådan detalj. En viktig detalj som tidigare undgått forskningen är att på denna första livfana med riksvapnet fanns inga supportrar, det vill säga de båda lejon som vanligen håller riksvapnets sköld. Möjligen omgavs riksvapnet med samma typ av lagerkrans som kompanifanorna och sannolikt återfanns också en fyrkula i vardera hörnet.

Fanorna kvitterades i Klädkammaren av regementschefen, översten Malcolm Hamilton, den 14. januari 1684.¹⁹

Den definitiva utformningen av den karolinska epokens fanor lades fast av Karl XI i förordningen av den 17 mars 1686. Inledningen av bestämmelserna för infanterifanorna stadgade: "Alle Fahnor för Lijf Compagnierne bliwa hwhita med Kongl: Maj:tz ock Rickzens Wapn på båda Sidor, ock till ett kännemärke, sättes i öfwersta hörnet wed Stången den Provinciens Wapn der Regimentet står utj, dock utan färg af des feldt ock derjempte till att i ackt taga, att Emedan på alla Fahnor (för utan Lijf Fahnorne) komma En lagerbärgzkrantz kring om Wapnet att det alltijd Således giöres, att Crantzen sticker af emoth sielfwa Coleuren af tafftet i Fahnan, jämbwähl ock att hädaneffter måhlas intet mehra några fjrkuhlor i hörnen af fahnan som här till skiedt är." För övrigt stadgades "Elfzborgz lähn Förer des Fahnor utj Tree Stijcken swarta ock Tre stijcken guhla strimor mitt uppå fahnan ett blåt rundt Feldt, utj Blå fältet uthspringande förgijlt krönt Leijon hållandes i högra framfoten en wärja i hugg, i Wänster footen en blå skiöldt, med 3 Cronor utj, bakom Leijonet i blå fältet 3 strimor."²⁰

Av de landskapsfanor regementet erhöll före det att 1686 års förordning utfärdades finns tre bevarade. De är samtliga i mycket fragmentariskt tillstånd. Endast rester vid stängerna återstår. De i svart och gult delade dukarna samt i ett fall en fyrkula, av den typ som är karakteristisk för Baltzar Friedrich, och delar av lagerkransen gör det möjligt att identifiera fanorna. De har återfunnits i samband med arbetet på den stora trofésamlingen (bild 3, 4, 5 och 6).

Utformningen av fyrkulan visar att det troligen rör sig om 1675 års dukar. Samma slutsats ger resterna av lagerkransarna. 1683 års fanor hade sannolikt dubbeltvinnad krans. I dessa båda fall är kransarna otvetydigt enkla. Det är beklagligt att fanorna är så skadade eftersom det hade varit av intresse att se hur den slutliga utformningen av de älvsborgska landskapsfanorna vuxit fram.

Eftersom såväl 1675 som 1683 års fanor hade kransar, innebär det troligen att fanorna enbart fört göteborgsvapnets lejon utan det blå fältet med sina tre strömmar, eller av vågskuror bildade ginbalkar som det kanske snarare bör heta.

Ett brev från regementschefen, överste Hamilton, till Karl XI och daterat 1689 bör anföras i sammanhanget. Hamilton beklagar där att han till följd av sjukdom inte kan närvara vid den inrestundande mönstring då regementets gamla fanor skall troppas dvs. återlämnas till Konungen. Vid denna tid var fanorna således helt Kronans egendom och gamla skulle lämnas in när nya erhöles. Regementschefen framhåller att det rör sig om de fanor regementet erhöil under kommenderingen i Tyskland, dvs. Bremen. Endast en hade under tiden gått förlorad nämligen då ett av skeppen förliste under transporten från Tyskland till Livland 1676.

Hamiltons uppgift innebär, om den är riktig, att de fanor regementet erhöi i samband med kommenderingen till Bremen var de 1675 av Baltzar Friedrich tillverkade. De skulle i så fall ha kommit regementet tillhanda minst ett år efter det att kommenderingen påbörjats vilket i och för sig inte är orimligt. Denna tolkning styrks av att den enda uppgiften om fanor redan 1674 är en anteckning i Krigsarkivet som inte kunnat verifieras av kamerala handlingar på samma sätt som 1675 års dukar.

Brevet 1689 har också uppfattats så att regementet vid samma tillfälle fått nya fanor. Detta är emellertid inte fallet. 1683 års fanor har bevisligen lämnats ut 1584, verifierat genom regementschefens personliga kvittens. Någon nytillverkning fram till 1689 kan inte påvisas och är heller inte rimlig. Under perioden 1684-89 hade landet fred och det är inte troligt att fanorna slitits ut på så kort tid. I brevet sägs inte heller något om överlämning av nya fanor, endast ett ceremoniellt återlämnande av de gamla. Dessa har f.ö. under tiden med all sannolikhet brukats i samband med övningar för att ytterligare spara de nya dukarna. Detta förfarande är känt från flera andra förband.

De karolinska fanorna modell 1686

Sedan 1686 års förordning utfärdats ersattes efter hand landskapsregementenas äldre fanor med dukar enligt de nya bestämmelserna. Successivt skedde därvid en viktig förändring beträffande tillverkningstekniken. Förordningen förutsatte målad ornering. Erfarenheterna visade emellertid att slitstyrkan förbättrades om man skar ut motivet ur duken och sömmade in lärft på vilket målning sedan skedde. Därifrån var steget inte långt till att i stället för lärft sömma in olikfärgat sidentyg, s.k. intarsia, och på detta sätt forma motivet.

Det var i denna förnämliga, men också rätt kostsamma teknik som regementets nästa uppsättning fanor utfördes. Processen inleddes i januari 1700 och den 28 november samma år kunde den dåvarande regementschefen, översten Axel Sparrfeldt, kvittera de åtta nya fanorna, sömmade av pärlstickaren, eller med dagens term brodören, Hans Liebenberg i Stockholm²¹. De kostade då något över 550 daler silvermynt att jämföra med 1683 års fanor som betingade 289 daler. Det var mycket pengar. Som jämförelse kan nämnas att en tunna dvs. drygt 155 liter, råg vid motsvarande tid kostade omkring 4 daler silvermynt.

Dessa praktfulla fanor förlorade regementet i samband med kapitulationen vid Tönningen 1713. De blev danskt och ryskt krigsbyte. Danskarna erhöi två kompanifanor som ännu finns i behåll på Tøjhusmuseet i Köpenhamn. Ryssarna tog resten. Livfanan och minst en av kompanifanorna torde också finnas kvar i Eremitaget i S:t Petersburg²² ([bild 7 och 8](#)).

Vid återuppsättningen av regementet hade man inte råd att ånyo använda intarsiatekniken. Inte heller fanns det pengar till full uppsättning fanor utan

regementet fick i likhet med övriga vid samma tid reorganiserade förband nöja sig med hälften eller fyra fanor varibland en dock var livfanan. Dukarna målades av trofemålaren Johan Wikman i Stockholm och kvitterades av regementskvartermästaren Paulsson i Stockholms stora rustkammare den 29 november 1714. De kom att brukas under förhållandevis lång tid. Ingen av dessa fanor finns längre bevarade.²³

Sedan Karl XII återvänt till Sverige återupptogs mot slutet av stora nordiska kriget intarsiatekniken. Arbetet anförtroddes emellertid denna gång inte de konstförfarna pärlstickarna utan trofemålaren Johan Wikman. Kvaliten blev därefter. När konungen var borta och kriget över, återgick man för en tid till att i huvudsak måla fanorna.

Några intarsiafanor blev aldrig aktuella för Älvsborgs regemente. 1727 skrev regementschefen, översten Johan Mentzer, till Krigskollegium och meddelade att vid regementet fanns inte "flere än fyra stycken aldeles odugl och sönderletne fahnor;" ja av dessa fanns "föga annat än stängerna qwar" varför han begärde nya.²⁴ Medel för dessa avdelades också året därpå men det kom att dröja ända till 1733 innan de var regementet tillhanda.

Dröjsmålet berodde denna gång inte uteslutande på byråkrati och penningbrist. Arbetet var åter anförtrott Johan Wikman. Denne hade emellertid stora problem med att hålla den kvalité som krävdes även när det gällde målade fanor. Framför allt tycks han ha arbetat med undermålig taft vilket medförde att fanorna snabbt blev utslitna. Trassel med ekonomin låg sannolikt också bakom de långa leveranstiderna. När regementet slutligen fick sina åtta nya fanor skedde tilldelningen i strid med en redan två år gammal bestämmelse som angav att fortsättningsvis skulle inte fler än fyra fanor, två per bataljon, tilldelas förbanden. Eftersom älvsborgarnas fanor redan tidigare var beställda och till del betalade fick regementet dock full uppsättning enligt de äldre bestämmelserna.²⁵ En kompanifana av denna uppsättning finns bevarad ([bild 9](#)).

Den fjärde och sista uppsättningen fanor efter 1686 års modell fick regementet 1757. Den målade dekoren hade man åter övergivit. I själva verket var redan 1733 års fanor omoderna, om en sådan term kan brukas, när de lämnades ut. I samband med det minskade antalet fanor, övergick man till att helt brodera orneringen. Denna minskade kraftigt i omfattning dels för att dukarna inte skulle bli för tunga eller för dyra men dels även därför att en ny stiluppfattning, rokokon, var på väg att efterträda barocken.

De fanor som 1756-1757 broderades av hovbrodören Kristoffer Sergel, pappa till skulptören Johan Tobias Sergel, följde därför helt bestämmelserna i 1686 års förordning om fanornas utformning men med dekoren i brodyr och därför väsentligt mindre än de karolinska dukarna. Sammanlagt kostade fanorna 720

daler smt, en summa som man vid denna tid kunde förvärva upp till 120 får för.²⁶

En kompanifana finns i behåll medan livfanan och de båda andra kompanifanorna är försvunna ([bild 10](#)).

Måttfull rokoko

1761 fick rokokostilen sitt fulla genombrott i de svenska fanorna genom att lagerkransarna enligt de dittillvarande bestämmelserna byttes ut mot en sköldform av snäckornament. Denna vann emellertid inte de styrandes gillande och fem år senare byttes den ut. På den nya fantypen, som brukar kallas m/1766, omgavs vapenbilden av ett krönt sköldornament format av palmkvistar. Formen stramadades åt och stilmässigt hör den nya typen mer samman med den s.k. gustavianska stilen än rokoko.

Den förra typen med musselsköld blev aldrig aktuell för regementet däremot den senare med palmkvistar. En liv- och tre kompanifanor broderades 1770 av hovbrodören Tobias Ley d.y. i Stockholm. Priset hade nu stigit till hela 1 160 daler smt.²⁷

Åter finns endast en kompanifana bevarad men den är av stort intresse. Modellritningarna till m/1766 visar en stram sköldkontur. De fanor som kom till utförande under den närmaste tioårsperioden fick emellertid, att döma av bevarade fanor, ett palmornament med en mer mjukt rokokoartad karaktär. Så är också fallet med den bevarade älvsborgsfanan ([bild 11](#)).

1770 års fanor torde ha varit regementet tillhanda påföljande år. De noteras som reparabla 1793 och ännu fyra år senare. 1798 har de emellertid kasserats. Det kom dock att dröja fram till rustningarna inför den slutliga striden mot Frankrike och Napoleon 1813 innan ersättning erhöles. 1812–1813 broderades en liv- och tre kompanifanor av m/1766 och denna gång utförda strikt efter modellritningen. Kompanifanorna var broderade av Fru Inga Christina Meck och livfanan av hennes yngre syster fröken Hedvig Carolina Wrangel. Varje kompanifana kostade 64 och livfanan 130 Riksdaler banco (Rdr b:co) och för denna summa torde man ha kunnat inhandla ett tiotal oxar. Fanorna var klara i slutet av april 1813 och sändes då troligen efter regementet som i mitten av samma månad brutit upp för transport till Tyskland.

De tre kompanifanorna är alla bevarade i Armémusei samlingar, en av dessa dock deponerad vid regementet ([bild 12](#)). Sannolikt finns även livfanan i behåll vilken dock inte kan identifieras bland övriga bevarade livfanor (jfr [bild 13](#)). Det beror på att vid den stora nyanskaffningen av fanor 1811-1814 slopades av nu okänd anledning de små landskapsvapnen som tidigare varit placerade i övre inre hörnet på livfanorna. I stället pryddes nu en sluten, kunglig krona alla fyra hörnen på det sätt som tidigars endast tillämpats för de värvade regementena.

Det nationella och provinsiella växlar

1813 års fanor kom att föras vid regementet under en relativt sett kort tid. I samband med Karl XIV Johans trontillträde 1813 ändrades namnchiffret i fanspetsarna från Carl XIII till Carl XIV vilket var lätt åstadkommet.²⁸ Redan påföljande år infördes en för hela infanteriet gemensam ny fanmodell, vars fanduk överensstämde med nationalflaggan. Dekoren var utförd i applikation och brodyr. Antalet fanor begränsades ytterligare och blev nu en per bataljon. Därmed försvann slutligt de vita livfanorna med riksvapnet.

Älvsborgs regemente tillhörde de första som fick de nya blågula bataljonsfanorna. Två överlämnades sommaren 1819 vid det s.k. storlägret på Ljungbyhed i Skåne. Samtidigt fick inte mindre än nio andra förband nya fanor av samma modell.²⁹ Nackdelen med denna fantyp var att alla dukar var lika. Regimentena kunde inte åtskiljas genom sina fanor vilket redan samtiden framhöll. En modifierad modell med regementets namn broderat på fanan togs fram mot slutet av Karl XIV Johans regering men den blev aldrig aktuell för Älvsborgs regementes del. Regimentets fanor från 1819 finns med all säkerhet bevarade men kan inte längre identifieras bland övriga fanor av samma typ (jfr [bild 14](#)).

De blågula fanorna blev en parentes. Redan några månader efter sin tronbestigning återinförde Oskar I landskapsfanorna. De utformades i stort som karolinertidens men utan lagerkransar och med brodyr som genomgående orneringsteknik. En serie modellritningar färdigställdes för hela armén och fastställdes 1850 ([bild 15](#)). Efter dessa förfärdigades 1854 av brodösen Hedvig Bolin i Stockholm två bataljonsfanor för Älvsborgs regemente, vilka emellertid överlämnades på Axvall först den 24/6 1858. Samtidigt fick även Skaraborgs, Västgöta-Dals och Bohusläns regementen nya fanor.

Fanband och segernamn

Under de båda första Bernadotterna introducerades fanbanden och segernamnen, prydnader som dittills inte förekommit i samband med svenska fanor och standar. De vid spetsarna fästade fanbanden eller kravatterna, som de ursprungligen benämndes, är utförda i blått och gult siden samt försedda med kantfrans. De infördes 1819 samtidigt med de blågula korsfanorna. För liv- och hustrupperna, som förde vita fanor, var också kravatterna vita fram till senare delen av 1800-talet.

Ursprunget till fanbanden får troligen sökas i en annan form av fälttecken, nämligen den under bl a 1500- och 1600-talen brukade fältbindeln. Denna hade stundom också formen av ett skärp. I samband med slaget vid Flerus 1690 bestämde den franske kungen, Ludvig XIV, att samtliga franska fanor och standar skulle förses med "une écharpe blanche" vid spetsarna som ett nationellt kännetecken. Åtgärden blev bestående. Även andra länder införde efter hand fanband i nationella eller dynastiska färger.³⁰ I Sverige brukas fanband

endast på fanorna. Standar och dragonfanor är alltsedan 1600-talet i stället utrustade med s.k. kordonger, dvs. flätade snören med tofsar. I Storbritannien och Danmark har även fanorna kordonger och i dessa stater syns fanband aldrig ha varit aktuella.

Knappt nio månader efter sin trobestigning anbefalldes Oskar I, att såväl fanor som standar i förekommande fall skulle prydas med namn och årtal på de fältslag där förbandet med särskild utmärkelse deltagit. Regementscheferna anmodades inkomma med uppgifter och förslag.

När det gäller segernamnen är det sannolikt inte Frankrike utan Storbritannien som varit förebilden. Redan i slutet av 1600-talet pryddes brittiska fanor med emblem och tänkespråk särskilt tilldelade som utmärkelser för insatser på slagfältet. 1768 gavs det första namneliga segernamnet. Från senare delen av 1700-talet förekommer segernamn också på en del tyska staters fälttecken. När kejsar Napoleon 1811 införde segernamn också på de franska fälttecknen, var bruket således sedan länge väl etablerat hos hans motståndare.³¹

Helt främmande för svensk del var inte segernamn på fälttecken. Redan 1815 erhöll ridande divisionen vid Wendes artilleriregemente ett särskilt hedersstandar med segernamn från det tyska fälttåget 1813. Nu gällde det emellertid hela armén. En särskild kommitté, den första svenska i sitt slag, tillsattes 1845 för att granska förbandschefernas förslag. Dessa var genomgående rätt magra. Mera detaljerade kunskaper om förbandens insatser tycks inte ha sträckt sig mycket längre tillbaka än till Gustaf III:s ryska krig 1788-1790, dvs. en dryg mansålder. Kommittén gjorde därför egna undersökningar, om också inte särskilt ingående, och lämnade egna förslag.

Från Älvsborgs regemente kom inga förslag. Man ägde "icke anspråk på att hafva utmärkt sig framför andra svenska trupper" som kommittén uttryckte det. Inte heller kommitténs egna undersökningar hade funnit regementet "särskildt för någon bragd antecknade", vilket nog inte var så märkligt mot bakgrund av den militärhistoriska forskningens dåvarande nivå. Mer tidsbunden var den avslutande kommentaren att regementet under Karl XII:s polska krig var stationerat vid norska gränsen och därigenom gick "miste om den lyckan att få deltaga uti denne Konungs lysande drabbningar".³²

Förslagen från 1845 års fankommitté var resultatet av ett pionjärarbete vid en tidpunkt då vetenskaplig forskning grundad på arkivaliskt material ännu befann sig i sin linda. Femtio år senare var läget väsentligt annorlunda. En ny kommitté granskade ånyo segernamnen med en betydande utökning som följd.

För Älvsborgs regemente medförde detta att namnen Leipzig 1642, Helsingborg 1710 och Gadebusch 1712 föreslogs i det betänkande som kommittén

lade fram 1892. Det kom emellertid att dröja ända till 1937 innan dessa segernamn också insattes på en av fanorna ³³ (bild 16).

Orsaken till att endast en fana kom ifråga var att systemet med bataljonsfanor redan 1904 ersatts med en fana för regementet. Detta innebar emellertid inte att ny fana utfördes och inte heller att de övertaliga lämnades in. Båda, som i fallet med Älvsborgs regemente, kom att föras växelvis och vid vissa tillfällen, helt regelvidrigt, även båda fanorna.

Framtiden

Med detta skulle Älvsborgs regementes fanhistoria kunna sluta. 1854-58 års fanor finns alltså fortfarande vid regementet. Den ursprungligen för 1. bataljonen utförda fanan bär de tre segernamnen. Regementet är, med all rätt, stolt över sina fanor. Man framhåller deras ålder. Fanorna uppfattas vara över hundra år gamla. Tyvärr är verkligheten delvis en annan. Under årens lopp har fanorna tid efter annan genomgått så omfattande renowingar att endast smärre delar är ursprungliga.

Redan 1885 skedde det av allt att döma första stora ingreppet. På båda fanorna byttes fänduken ut mot helt ny varvid mittenbroderierna flyttades från de gamla dukarna. Nya bataljonsnummer broderades, nya kravatter syddes, stängerna lackerades om och spetsar samt doppskor omförgylldes. Sömnadsarbetet utfördes av Jenny Holmström i Stockholm.³⁴ Detta var med all sannolikhet inte den enda. Tillkomsten av segernamn innebar också en betydande renowing.

Mot den bakgrunden bör det ifrågasättas vilka ingrepp som skall anses vara rimliga innan en fana, som i gamla tider, genom kassation ersätts med en ny. Att som nu hävda att man för en gammal fana är en fiktion och i grunden en ringaktning mot fanan både som förbandets förnämsta symbol och som konstföremål. Som förbandssymbol är det uppenbart att fanan skall kunna användas i och för tjänsten principiellt utan inskränkningar. Detta låter sig inte göra när fanan har blivit 25 à 30 år av det enkla skälet att sidentyget då har mattats och blivit skört. Om man då byter sidentyget innebär det att fanan som konstföremål helt ruineras. Det enda rimliga är att när en fana ej längre kan föras, därför att behovet av reparation inte längre kan mötas på ett skäligt sätt, skall den ersättas med en ny.

Den nya fanan skall utföras efter modellritning. Denna grundas på en bildmässig tolkning av de skrivna bestämmelserna vilka alltid i heraldiska sammanhang är de allena styrande. Utformningen av en fana skall i sitt heraldiska bildspråk nu som alltid återspegla den för tiden gällande stiluppfattningen. Så skedde 1686, 1757, icke minst 1770 samt 1850. Det måste bli fallet även i framtiden.

För Älvsborgs regemente anger nuvarande bestämmelser en fana med regementets vapen upptagande hela duken. Formellt innebär detta ett utförande av hela fanan med den teckning som i dag finns inom de karolinska och 1800-talsfanornas runda fält, dvs. Göteborgs stads vapen men med lejonet vänt åt motsatt håll. Ett tillägg, segernamnen skall utföras i svart på gult, ger emellertid utrymme för en annan tolkning. Huvudregeln säger att alla segernamn skall samlas i en bård som sträcker sig över hela överkanten på fanan. Färgen på den bården skall vara omvänd i förhållande fanans huvudfärg i övrigt eller i praktiken lika med vapenbildens färg. Placeringen av en gul bård med svart text över en fana där duken i övrigt är blå med tre vita ginbalkar ger ett stilistiskt dåligt intryck. Det enda rimliga är att fandumen utförs precis som den nuvarande med omväxlande tre gula och svarta våder och vapnet på ett runt fält i mitten. Den enda skillnaden i den principiella utformningen blir då segernamnens annorlunda placering i förhållande till den nuvarande.

En ny fana för Älvsborgs regemente är en angelägenhet som borde ges hög prioritet. De gamla kan då fortsätta att förvaras vid regementet som viktiga traditionsföremål. Ett fortsatt bruk och därmed fortgående förstöring av den nuvarande fanan är inte försvarbart varken från traditionssynpunkt eller med hänsyn till dukens kulturhistoriska värde.

Noter

- 1 Benämningen fälttecken har även en vidare betydelse och omfattar då alla former av identifieringsmedel på stridsfältet, såsom armbindlar, skärp, tecken i huvudbonader m fl. Beträffande utvecklingen allmänt hänvisas till Törnquist, passim.
- 2 Danielsson 1977, 687 f.
- 3 Bruhn, 34 ff. Jfr även Lenk, 478.
- 4 Westman, 33 ff. Endast vid första och andra regementena tycks man ha nått full styrka om 12 fänikor. Inte heller fänikans numerär, 500 man, kunde alltid hållas utan nedgick tid efter annan högst betydligt.
- 5 Armémuseum, Arne Danielssons arkiv (uppgifter ur Slottsarkivet, Kläd-kammarräkenskaperna).
- 6 Ibidem
- 7 Ibidem
- 8 Danielsson 1961, passim.
- 9 Armémuseum, Arne Danielssons arkiv.
- 10 KrA, KrK registratur 1654.
- 11 Lilliehöök, passim.
- 12 Seitz, 69.
- 13 Petrelli, 71 ff.
- 14 Schnell, 64.
- 15 Petrelli, 79. Jfr Wernstedt, 254.
- 16 Petrelli, 84. Jfr Wernstedt, 254 och Holmqvist, 37.

- 17 Josephson, passim.
- 18 Wernstedt, 254.
- 19 SIA, Klädkammarräkenskaperna 1683.
- 20 Petrelli, 161 ff.
- 21 SIA, Klädkammarräkenskaperna 1700.
- 22 Wennerholm, passim.
- 23 KrA, KrK artilleridepartement, rustkammarräkning 1714.
- 24 KrA, KrK beklädningskontoret, inkomna handlingar 1727.
- 25 KrA, KrK kansli, protokoll 19/4 1733.
- 26 KrA, KrK krigskassörskontor, kassaräkningar 1756, 1757.
- 27 Ibidem, 1770.
- 28 KrA, KrK intendentsdepartement, räkenskaper 1818.
- 29 Ibidem, 1819.
- 30 Neubecker, 7 ff.
- 31 Edwards, 88 f.
- 32 1845 års fankommitté, passim.
- 33 Kompletteringen av segernamn enligt kommitténs förslag på äldre fanor skedde aldrig samlat utan utsträckt i tiden in på 1930-talet. Order och kamerala handlingar beträffande Älvsborgs regemente finns i Armémusei arkiv, serie E, inkomna handlingar 1937.
- 34 KrA, Arméförvaltningens civila departement, verifikationer till huvudbok 1885.

Förkortningar

- AM Armémuseum
KrA Krigsarkivet
KrK Krigskollegium
SIA Slottsarkivet

Tryckta källor och bearbetningar

Bruhn, Helge, Dannebrog og danske Faner Gennem Tiderne, Köpenhamn, 1949.

Betänkande av 1845 års fankommitté, Inskrifter å Regementers och Corpsers Fanor och Standarer, tryckt i Kongl Krigsvetenskaps Akademiens tidskrift nr 2, 1846.

Danielsson, Arne, Från fänika till fana, i Meddelande XXII från Kungl Armémuseum, Stockholm 1961.

Danielsson, Arne, Sörmlänningarnas fanor, i Kungl Södermanlands regemente under 350 år, Strängnäs 1977.

Edwards, T J, Standards, guidonsband colours of the Commonwealth forces, Aldershot 1953.

Holmqvist, Carl-Filip, Regementets ursprung och utveckling, i En bok om I 15, Kungl Älvsborgs regemente 1624–1974, Borås 1974.

- Josephson, Ragnar, Karl XI och Karl XII som esteter, i Karolinska förbundets årsbok 1947, Stockholm 1947.
- Kleen, C. W. och Björn, E. H. K:son, (red) Sveriges försvar, del II, Stockholm 1928.
- Lenk, Torsten, Svenska flaggans uppkomst och äldsta historia, i Svenska flottans historia bd 1, Malmö 1943.
- Lilliehöök, Gustaf W:son, Älvsborgs regementes fanor år 1655, i Meddelande XVI från Kungl Armémuseum, Stockholm 1955.
- Neubecker, Ottfried, Fahnen und Flaggen, Leipzig 1939.
- Petrelli, Johannes, Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686, Stockholm 1892.
- Schnell, Ivar, De svenska landskapsvapnen under 1500-talet, i Meddelande från Riksheraldikerämbetet IX, Malmö 1940.
- Seitz, Heribert, Karl X Gustavs förordning om fälttecken för armén, i Svenska Vapenhistoriska Sällskapets årsskrift 1942–1943, Stockholm 1943.
- Törnquist, Leif, Från banér till kommandotecken, i Meddelande XXXVIII Armémuseum, Stockholm 1979.
- Wennerholm, J. Bertil R., Svenska fantroféer i den ryska trofésamlingen I och II, i Meddelande XXXXI–XXXII och XXXXIII–XXXXIV Armémuseum, Uddevalla 1984 och 1985.
- Wernstedt, Folke, Svenska standar och fanor 1654-1686, i Meddelande från Riksheraldikerämbetet X, Malmö 1945.
- Westman, Erik, Om fanor och beklädnader vid det inhemska fotfolket under 15- och 1600-talen, i Svenska Vapenhistoriska Sällskapets årsskrift 1927-1928, Stockholm 1928.

ÄLVSBERGARNAS FANOR UNDER FEM SEKEL – ett tillägg

Den tidigare historiken avseende Älvsborgarnas fanor skrevs i september 1992. Den avslutades med en blick på framtiden som innebar att regementet nu måste få en ny fana i stället för den obrukbara 1800-talsduken. Anskaffningsprocessen inleddes också kort tid efteråt.

I augusti 1993 beviljade Chefen för armen (CA) en ny fana för Älvsborgs regemente, I 15/Fo 34 ([se bild](#)).

Två månader senare begärde Chefen för Älvsborgsbrigaden, då IB 45 senare nummerändrat till IB 15, att även brigaden skulle tilldelas en egen fana.¹ Frågan om egna fanor för brigaderna var inte ny. Den hade behandlats i samband med att brigaderna befälsmässigt frikopplades från regementena. I anslutning härtill bestämde CA att regemente och brigad tills vidare skulle föra gemensam fana. Flera brigader kom dock att begära egen fana vilket även bifölls efter hand. Några problem förelåg således inte för CA att bevilja brigadens hemställan. Beslutet är dagtecknat den 11 februari 1994.

Om inte särskilda skäl förelåg så utformades brigadernas fanor efter samma ritning som regementenas. För att särskilja förbanden insattes en vapenbild eller annat emblem i brigadfanans övre inre hörn, i förekommande fall i början av den bård där segernamnen var placerade. I Älvsborgsbrigadens fall valdes gul/svarta lejonet i Västergötlands vapen.

Som tidigare redovisats förde Älvsborgs regemente segernamnen Leipzig 1642, Helsingborg 1710 och Gadebusch 1712 i fanan. Regementet och brigaden begärde att ytterligare namn borde tillfogas nämligen Varberg 1565, Narva 1581, Breitenfelt 1631, Lützen 1632, Jankow 1646 och Nya Älvsborg 1719. Efter utredning inom Statens försvarshistoriska museer framkom att Varberg, Lützen och Nya Älvsborg borde tillkomma. I övriga fall var endast mindre enheter av älvsborgsknektar berörda och då bestämmelserna förutsatt att huvuddelen av förbandet skall ha varit insatt i striden så kunde framställningen inte biträdas i dessa fall. CA:s beslut följde Statens försvarshistoriska museers rekommendationer.²

Uppdraget att ombesörja anskaffningen lämnades till Statens försvarshistoriska museer (SFHM). Anbudsförfrågan lämnades till textilateljeerna Libraria i Stockholm och Blå Kusten i Gryt samt Engelbrektson & Co Flaggfabrik AB också i Stockholm. Sidentyget tillhandahölls av Armémuseum. Arbetet skulle utföras i intarsia och maskinsömnad efter ritning av den heraldiska konstnärinnan Ingrid Lamby.

Det fördelaktigaste priset lämnade Blå Kusten, dyrast var Libraria. Skillnaden var dock bara ett par tusen kronor. Två faktorer påverkade val av leverantörer. Engelbrektson ansåg sig inte kunna erbjuda ett arbete enbart i intarsia och maskinsömnad utan komplettering av textiltryck. Denna metod var redan prövad och befunnen otillfredsställande.³ Tiden var likaså betydelsefull då fanöverlämningen borde ske i april 1996 innan den genomgripande omorganisationen av Älvsborgarna var genomförd. Beslutet blev därför att uppdra åt Blå Kusten att tillverka Älvsborgs regementes fana och åt Libraria att förfärdiga brigadens fana.

I mars 1996 var båda fanorna färdiga och godkända. Genom ett misstag hade de båda fanorna vid tillverkning försetts med bygelkrona i stället för Älvsborgarnas vanliga lejonsymbol med öppen krona. Eftersom leveranstiden var lång och stora omorganisationer pågick, beslöt man att trots detta överlämna fanorna. Detta gjordes av Militärbefälhavaren för Södra militärområdet, generallöjtnant Sven-Åke Jansson vid en högtidlig ceremoni på Älvsborgs regementes och brigadens kaserngård den 22 april.

Noter

- 1 Handlingarna beträffande 1996 års fanor återfinns i Statens försvarshistoriska museers diarium för åren 1993-1996.
- 2 Beträffande segernamnen hänvisas till Försvarets traditionsnämnd, PM 1995-09-06.
- 3 Försöket utfördes med segernamnen tryckta på det standar som 1992 överlämnades till Skånska dragonregementet P 2. Den tryckta bården byttes senare mot en bård där segernamnen maskinbroderats.

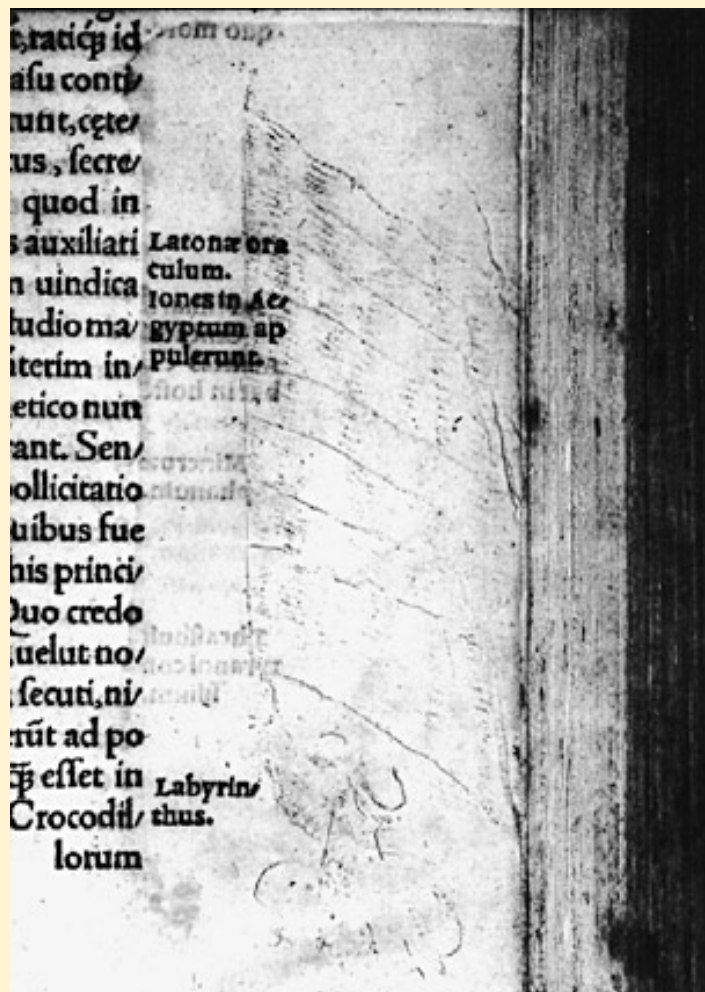

Bild 1.

Fänika, sannolikt 1560-tal. Duken är sammansatt av flera horisontala våder tyg. Jämfört med fänrikens storlek syns fänikans höjd vara omkring två meter. Teckningen är utförd av Erik XIV under fängelsetiden omkring 1675. (Foto Kungl. Biblioteket. Konturerna något förstärkta då originalbilden är i det närmaste utplånad.)

Bild 2.
Fana vid värvat regemente, utförd 1659. Dekor av vanlig typ under 30-åriga kriget och fram till 1675 med i detta fall en av riksregalierna, riksnyckeln samt krans, brinnande granat och tänkespråk.

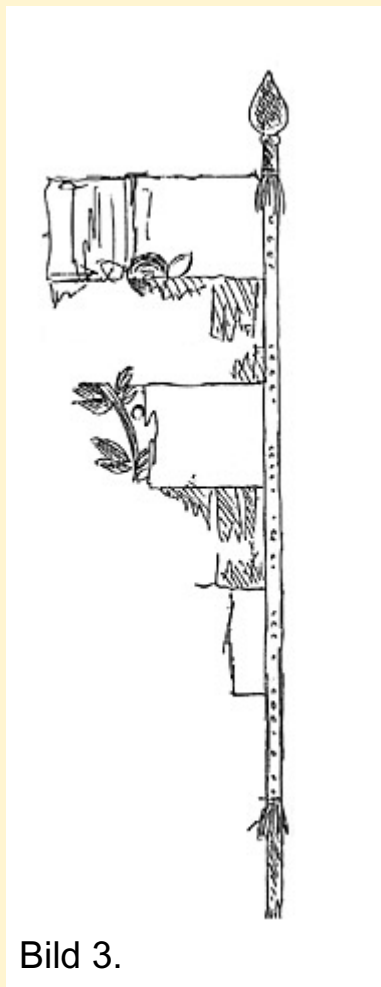

Bild 3.

Kompanifanor Älvsborgs regemente, målade 1675 av Baltzar Friedrich i Stockholm. Duk av växelvis gula och svarta våder. Statens trofésamling nr ST Q 52 (bild 3) och ST G 141 (bild 4). Spetsar av slätt, ursprungligen polerat järn (jfr bild 4 och 5).

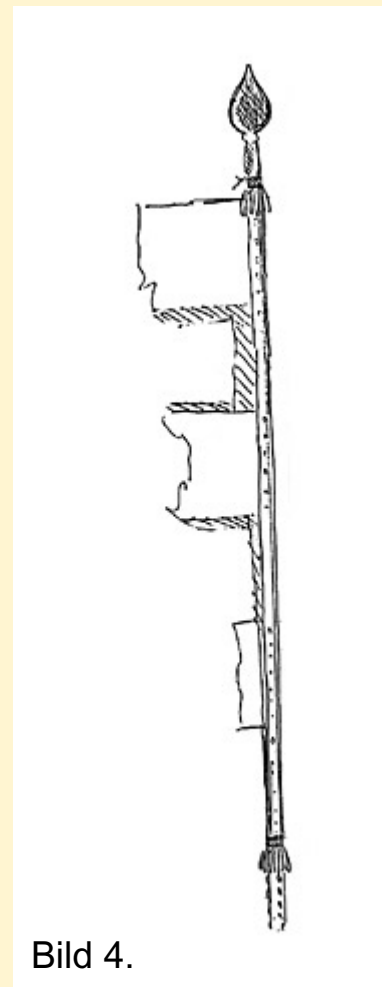

Bild 4.

Bild 5.
Kompanifana Älvsborgs regemente.
Statens trofésamling ST Q 52.
Detalj av fyrkula och krans (jfr bild 3).

Åter

Bild 6.
Detalj kompanifana Älvsborgs regemente.
Statens trofésamling, ST Q 52. Jfr bild 3.

[Åter](#)

Bild 7.

Livfana för Älvsborgs regemente, sydd i intarsiateknik år 1700 av Hans Liebenberg i Stockholm. Förlorad vid kapitulationen vid Tönningen 1713 och därvid överlämnad till ryssarna. Fanan förvaras nu i Eremitaget, S:t Petersburg.

Bild 8.
Fana, som tilldelades Älvsborgs
regemente 1700 och blev danskt
krigsbyte vid kapitulationen i
Tönningen 1713.

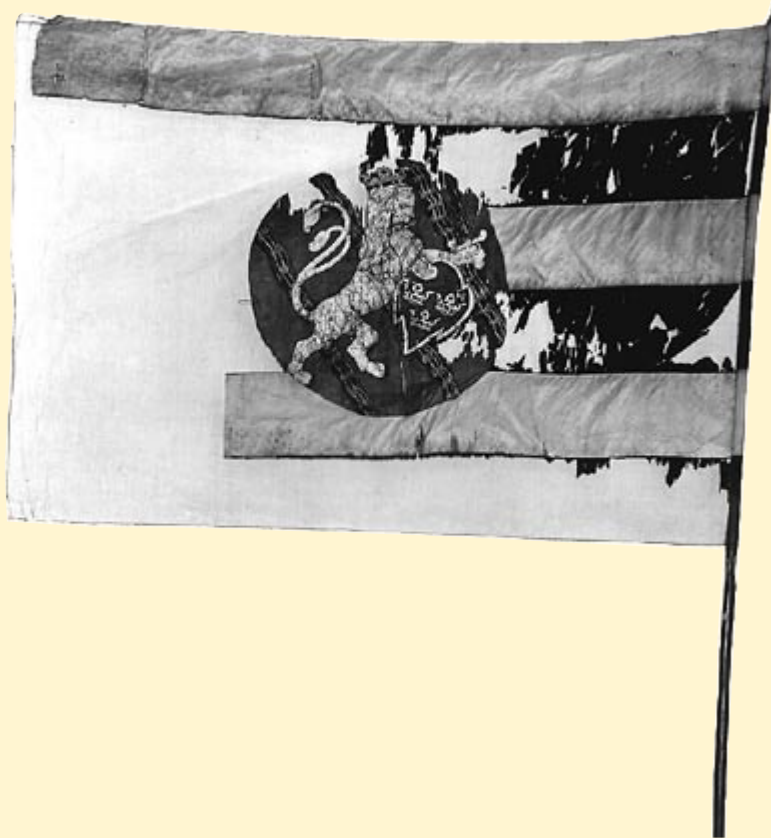

Bild 9.
Kompanifana Älvsborgs regemente,
målad 1732-33 av Johan Wikman i
Stockholm.

Åter

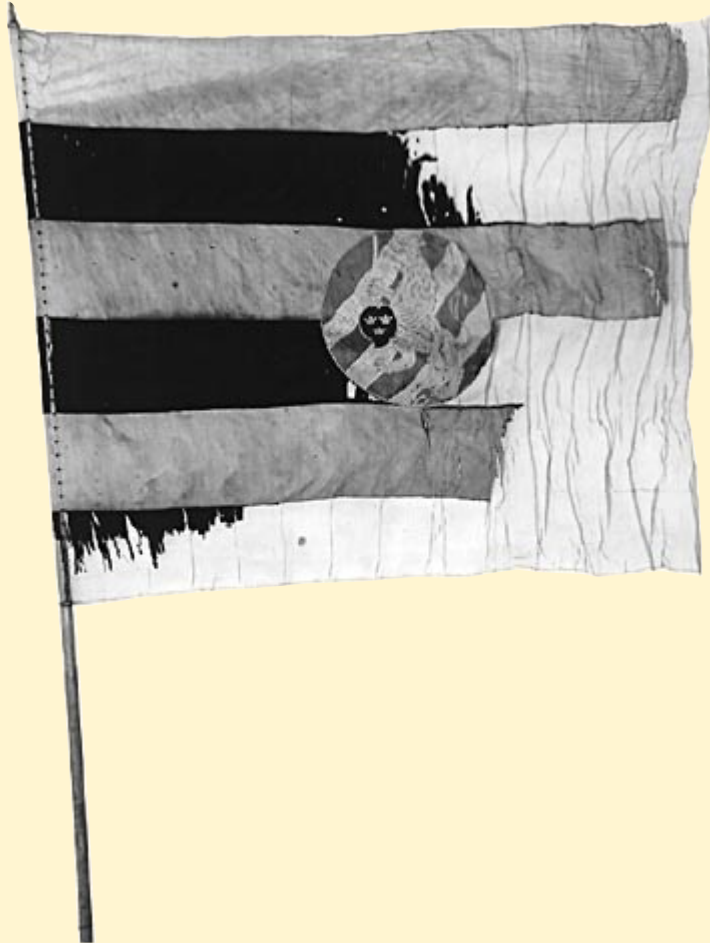

Bild 10.
Kompanifana Älvsborgs regemente,
broderad av Christoffer Sergel i
Stockholm 1756-57.

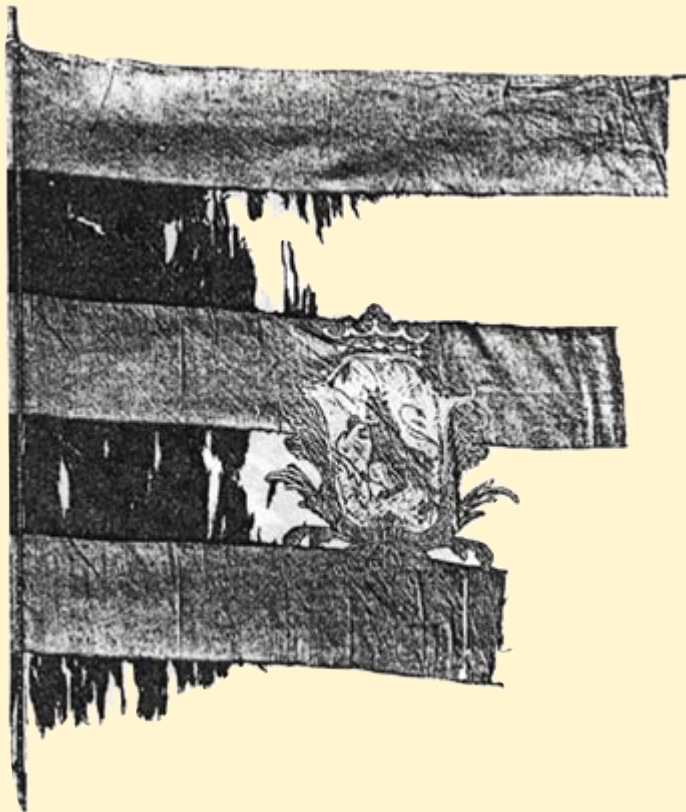

Bild 11.
Kompanifana Älvsborgs regemente,
broderad av Tobias Ley III i Stockholm
år 1770.

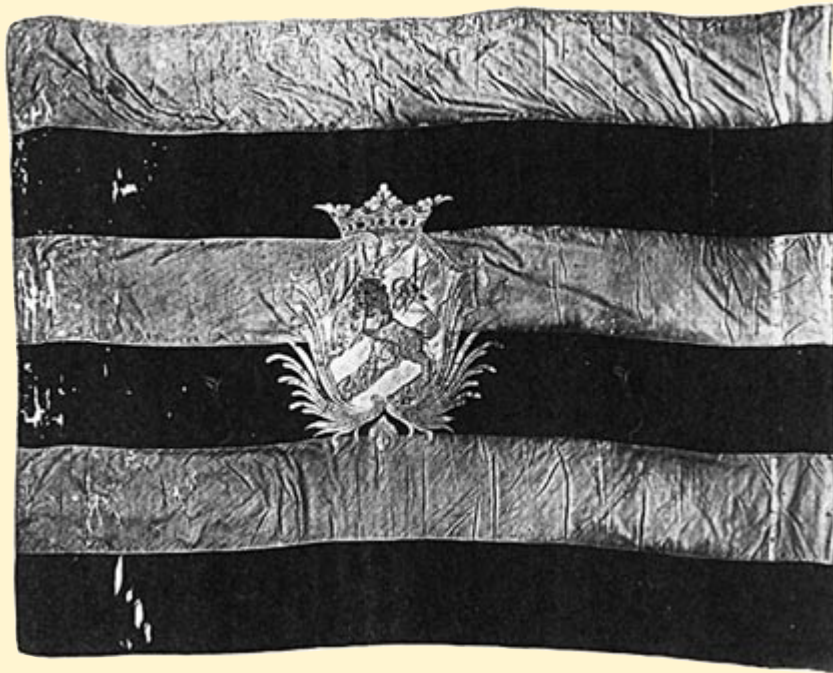

Bild 12.
Kompanifana Älvsborgs
regemente, broderad av
Inga Christina Meck i
Stockholm år 1812-1813.

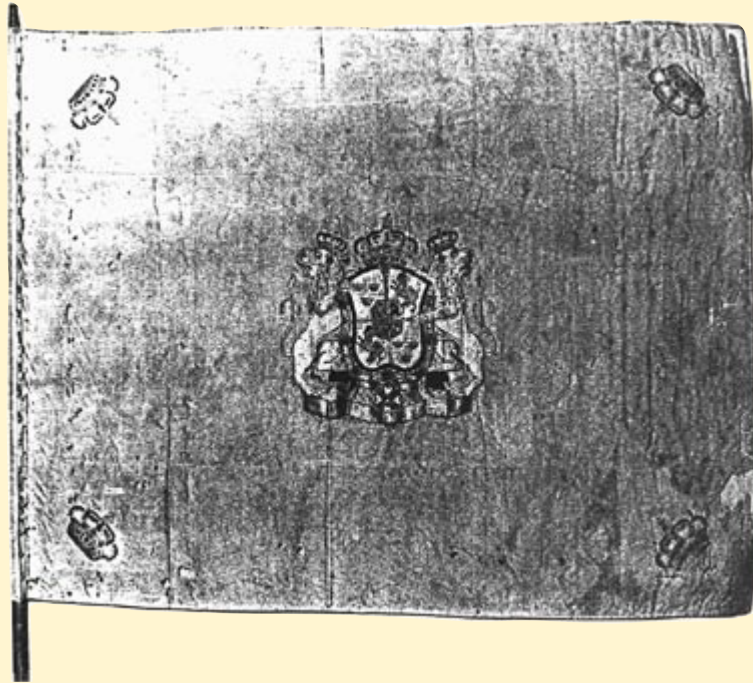

Bild 13.
Livfana från åren 1812-1817
av den typ som utfördes även
för Älvsborgs regemente 1813
av Hedvig Carolina Wrangel.

Bild 14.
Bataljonsfana för infanteri-
regementena, enhetsmodell
införd av Karl XIV Johan 1819.
Älvsborgs regemente erhö
samma år två fanor av denna typ.

Bild 15.
Modellritning till bataljonsfana Älvsborgs
regemente, fastställd 1850. Efter denna
ritning utförde Hedvig Bolin i Stockholm
två fanor 1854, överlämnade till regementet
1858 på Axvall.

Åter

Bild 16.
Fana modell 1858 tilldelades Älvsborgs regemente på Axvalla hed vid stormötet. Fanan överlämnades av kronprinsen, sedermera Kung Karl XIV Johan. Segernamnen broderades 1937.

Älvsborgs regementes fana

Åter